

SAFETY AND SECURITY OF CONSUMPTION PRODUCTS

BEZPIECZEŃSTWO PRODUKTÓW KONSUMPCYJNYCH

Zygmunt Domański

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie
zdomanski@gmail.com

ABSTRACTS

The aim of this article is to present the issues related to the safety some selected the consumer products. The author focused on the three important issues: the food safety and nutrition , the citizen health security and the environmental safety. Presented considerations are also related to the security and threats of the consumption and some actions taken due to prevent and eliminate of any risks.

Mentioned the norms, standards and certifications are necessary for the planning, implementation and updating of the management system aimed at ensuring food security and nutrition.

There are highlighted the main principles and requirements which are necessary to undertake the projects and improve about the people health and health care.

The whole discussion was supported by the presentation of the EU and Polish legislation governing the safety of the consumer products .

Some attention has been paid to the basic principles concerning the safety of the consumers and consumption, which is mentioned in Article 191 of the Treaty on the Functioning of the European Union. This is “the principle of the precautionary”, which enables rapid response to the possible risk for the food, health and environment.

Celem artykułu jest przedstawienie problematyki związanej z bezpieczeństwem wybranych produktów konsumpcyjnych. Autor skoncentrował się na trzech istotnych zagadnieniach: bezpieczeństwie żywności i żywienia, bezpieczeństwie zdrowotnym obywateli oraz bezpieczeństwie ekologicznym. Zaprezentowane rozważania skupiają się także na zagrożeniach bezpieczeństwa konsumpcji i podjętych działaniach związanych z profilaktyką i eliminacją tych zagrożeń. Wymienione normy, standardy

i certyfikaty są niezbędne do planowania i wdrażania oraz aktualizacji systemu zarządzania mającego na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności i żywienia. Podkreślono zasady i wymagania konieczne do podejmowania przedsięwzięć w kierunku poprawy ochrony zdrowia i opieki zdrowotnej. Całość rozważań poparta została przedstawieniem unijnych i polskich aktów prawnych, regulujących sprawę bezpieczeństwa produktów konsumpcyjnych. Zwrócono uwagę na podstawową zasadę dotyczącą bezpieczeństwa konsumentów i konsumpcji, która jest wymieniona w artykule 191 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Jest to „zasada ostrożności”, która umożliwi szybkie reagowanie w obliczu możliwego zagrożenia zdrowotnego i ekologicznego.

KEY WORDS:

consumption, consumerism, consumer needs, means of consumption, consumer products, EU standards, certifications, security of consumption, health security, threats

konsumpcja, konsumpcjonizm, potrzeby konsumpcyjne, środki konsumpcji, produkty konsumpcyjne, standardy UE, certyfikaty, bezpieczeństwo konsumpcji, bezpieczeństwo zdrowotne, zagrożenia

WPROWADZENIE

Współczesny, dynamiczny rozwój gospodarczy i wiążąca się z tym poprawa poziomu życia społeczeństw w krajach wysoko rozwiniętych, nazywany jest powszechnie gospodarką konsumpcyjną. Konsumpcja stała się wyznacznikiem dobrobytu i miejsca człowieka w strukturze społecznej oraz miarą jego sprawności ekonomicznej. Dzięki nowym technologiom i innowacjom wzrosła produkcja masowych, relatywnie tanich towarów konsumpcyjnych. Pociągnęło to za sobą wysokie zatrudnienie i szybki wzrost dochodów ludności, wspartych ponadto łatwo dostępnymi kredytami bankowymi. Biorąc pod uwagę intensywny marketing i agresywną reklamę handlową można stwierdzić, że wszystkie te czynniki przyczyniły się do wzrostu popytu na wytwarzane produkty. Konsumpcja stała się ważnym elementem, a nawet stymulatorem rozwoju gospodarczego. W życiu społecznym konsumpcja wysunęła się na plan pierwszy przed wytwarzaniem dóbr produkcji. Im wyższa konsumpcja tym większa produkcja i szybszy wzrost rozwoju gospodarczego. Zmniejszenie konsumpcji niesie ze sobą negatywne zjawisko spadku produkcji i zahamowanie

procesu gospodarczego. Stąd wysiłki wielu podmiotów gospodarczych oraz banków i placówek naukowych w celu poszukiwania metod, technik i narzędzi zapobiegających kryzysom gospodarczym. Ponadto ważne jest sprostanie oczekiwaniom społecznym w zakresie poprawy jakości życia jako skutku wzrostu gospodarczego. Jakość życia, oprócz poziomu konsumpcji materialnej zaspokajającej podstawowe potrzeby, to również stan środowiska naturalnego, zdrowie ludzkie, poziom i dostępność wykształcenia, bezpieczeństwo publiczne, zatrudnienie, aktywność obywatelska oraz sprawiedliwość społeczna.

KONSUMPCJA, PRODUKTY KONSUMPCYJNE, BEZPIECZEŃSTWO KONSUMPCJI

Pojęcie konsumpcji można rozpatrywać w różnych aspektach i z wielu punktów widzenia. W podstawowym znaczeniu konsumpcja oznacza bezpośredni akt zaspokojenia potrzeb człowieka poprzez użytkowanie określonych dóbr materialnych lub usług. Zaspokajanie większości potrzeb człowieka poprzez konsumpcję jest procesem odnawialnym i powtarzalnym. Możemy więc traktować konsumpcję jako proces społeczny, obejmujący duże grupy ludzi. Tak właśnie rozumiał konsumpcję polski socjolog Jan Szczepański (1913–2004) *„konsumpcja dotyczy nie tylko zachowań konsumenta jako jednostki, ale także może być rozpatrywana jako proces obejmujący całe zbiorowości zaspokajające swoje potrzeby”* (Szczepański, 1981).

W pierwotnej formie „konsumować” oznaczało zniszczyć, obrabować, podbić. (*consumere* łac. zniszczyć). Dopiero od drugiej połowy XIX wieku zaczęto interpretować konsumpcję jako spożywanie, użytkowanie, zjedanie. (*Bańkowski, E. Biochemia*).

Współcześnie definicja konsumpcji znacznie się poszerzyła i często termin ten oznacza koniec cyklu produkcyjnego, kiedy wytworzony produkt znajduje swojego użytkownika i tym samym staje się przedmiotem zaspokojenia jego potrzeb. Ta faza konsumpcji obejmuje wiele sfer życia społecznego, jak: dochody, zaopatrzenie rynku, politykę społeczną, infrastrukturę techniczną, czyli to wszystko, co ma bezpośredni związek z zaspokajaniem potrzeb społeczeństwa.

W tej sytuacji niezbędne jest określenie czym są **potrzeby ludzkie, potrzeby społeczne i konsumpcyjne**. Leszek. F. Korzeniowski (Korzeniowski, 2010) określa potrzebę jako „szczególny stan organizmu wywołany brakiem czegoś, co ze względów biologicznych, społecznych

i kulturowych jest niezbędne do istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania”.

Jan Szczepański (Szczepański, 1981) rozszerzył to określenie twierdząc, że mogą one zaistnieć „tylko w historycznie i kulturowo określonym wymiarze, a ich zaspokojenie wiąże się z uczestnictwem człowieka w szerszych systemach środowiskowych, w tym także gospodarczym”. W takim ujęciu potrzeb, człowiek staje się twórcą dóbr i usług i jednocześnie ich użytkownikiem. Wspomniany wyżej wybitny socjolog wprowadził pojęcie **potrzeb konsumpcyjnych**, czyli takich, których zaspokojenie wymaga zużycia dóbr rynkowych i własnych oraz usług oferowanych przez instytucje socjalne i gospodarcze. Z kolei Joanna Senyszyn (Senyszyn, 1995) potrzebę konsumpcyjną określa jako stan konieczności posiadania i użytkowania produktów, wynikający z osiągniętego poziomu rozwoju środowiska człowieka.

Wyodrębnienie tej kategorii potrzeb ma ważne znaczenie do określenia poziomu i jakości życia, o które Czesław Bywalec i Leszek Rudnicki rozszerzyli definicję konsumpcji. Zaproponowali rozwinięcie kategorii sfery konsumpcji o poziom, sposób i jakość życia, dobrobyt i stopę życiową. **Poziom życia (warunki życia)** określają jako stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich, wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego.

W praktyce upragniony poziom życia utożsamiany jest często z dobrobytem, gdzie **dobrobyt (bogactwo, zamożność)** rozumiany jest jako zasób przedmiotów konsumpcji oraz środków finansowych, będących w dyspozycji człowieka (społeczeństwa). **Sposób życia (styl życia)** określany jest jako całość zachowań i czynności, przez które ludzie zaspokajają swoje potrzeby. Z kolei **jakość życia** rozumiana jest jako stopień satysfakcji (zadowolenia) człowieka (społeczeństwa) z całością swej dotychczasowej egzystencji.

Abraham Maslow (1908–1970), amerykański psycholog, zakładał, że człowiek ma pewien zespół potrzeb, które zaspokajając powinien w określonej kolejności. Mechanizmem sterującym ludzkimi zachowaniami według Masłowa są potrzeby, pojmowane jako brak czegoś, wywołujące jednocześnie dążenie do zaspokojenia tego braku. Potrzeby te tworzą układ hierarchiczny, który Maslow zobrazował w postaci piramidy (I. Niedziółka, 2012). Budując hierarchię potrzeb człowieka, powyżej potrzeb fizjologicznych umieścił potrzeby bezpieczeństwa i potrzeby społeczne, wynikające z kontaktów człowieka ze środowiskiem. Potrzeby społeczne w dziedzinie

bezpieczeństwa skupiają się wokół spraw własnych, otoczenia, regionu, kraju i świata. Przede wszystkim są to potrzeby:

- bezpieczeństwa i porządku publicznego;
- ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego;
- ochrony środowiska i gospodarki odpadami;
- potrzeba oświaty i wychowania;
- bezpieczeństwa ekonomicznego;
- ochrony dorobku kulturowego i tożsamości narodowej
- potrzeba bezpieczeństwa narodowego;
- bezpieczeństwa powszechnego.

Jest wiele definicji bezpieczeństwa, lecz do realizacji tego tematu interesująca wydaje się definicja nauk społecznych, gdzie bezpieczeństwo rozumiane jest jako zaspokajanie potrzeb społecznych: istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, całości, tożsamości (identyczności), niezależności, ochrony poziomu i jakości życia. (Sabak, Królikowski, 2003). Zaspokajanie potrzeb ludzkich w zakresie przedstawionym w piramidzie Masłowa wymaga środków, czyli przedmiotów konsumpcji, i sposobów, czyli zachowań konsumpcyjnych.

Wg Czesława Bywalca (Bywalec, 2002) można rozróżnić cztery grupy przedmiotów konsumpcji:

- przedmioty materialne, zużywające się fizycznie w akcie konsumpcji (odzież, obuwie, żywność);
- symboliczne przedmioty materialne (w znaczeniu kulturalnym, religijnym itp. – rzeźby, obrazy, przedmioty kultu);
- niematerialne wartości społeczne i kulturowe (wiedza, informacja, poczucie bezpieczeństwa, poprawa samopoczucia, czy poprawa zdrowia);
- czynności, czyli świadczenie usług (nauczanie, leczenie, transport osobowy i towarowy).

Przywołany powyżej autor scharakteryzował **sposoby konsumpcji (zachowania konsumpcyjne)** jako całokształt działań, zmierzających do pozyskania środków konsumpcji oraz sposoby obchodzenia się z nimi w trakcie zaspokajania potrzeb.

W praktyce dają się zauważyć dwa układy instytucjonalne zachowań konsumpcyjnych człowieka:

- zachowania konsumpcyjne na rynku (tzw. zachowania nabywcze, rynkowe),
- zachowania konsumpcyjne w gospodarstwie domowym (tzn. zachowania użytkowe nabytych produktów).

Wracając do piramidy potrzeb Masłowa zauważymy, że potrzeby fizjologiczne są pierwotne i zaspokajanie ich jest niezbędne do zachowania gatunku i prawidłowej egzystencji człowieka. Na czoło tych potrzeb wysuwają się potrzeby żywnościowe, jako odczuwane przez każdego codziennie, przez całe życie, nie można ich odłożyć w czasie, ani zaspokoić inaczej. Znaczenie żywności trzeba rozpatrywać nie tylko w sensie biologicznym i ekologicznym, ale także ekonomicznym i społecznym. Wzory żywieniowe i postawy ludzkie wobec żywności zmieniały się wraz ze wzrostem świadomości ludzi, rozwojem gospodarczym społeczeństw, globalizacją w dziedzinie obyczajów, kultur, stylu i jakości życia, a także zmian klimatycznych i degradacją środowiska naturalnego. Obecnie na pierwszy plan wysuwa się problem bezpieczeństwa żywności i żywienia.

BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOCI I ŻYWIENIA

Swobodny przepływ produktów konsumpcyjnych w krajach Unii Europejskiej skłania do dbałości o ich ochronę i bezpieczeństwo. Szczególnie dotyczy to produktów żywnościowych. Bezpieczeństwo jest kluczową sprawą i w tym celu wprowadzono surowe przepisy prawne, obowiązujące we wszystkich państwach członkowskich.

Do najważniejszych aktów prawnych w tym obszarze zalicza się Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z 28 stycznia 2002 r. Ustanawia ono ogólne zasady i wymagania, dotyczące prawa żywnościowego oraz procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności, powołując Europejski Urząd do spraw Bezpieczeństwa Żywności (*European Food Safety Authority* – EFSA). Instytucja ta zapewnia unijnym organom oraz państwom członkowskim wsparcie naukowe w zakresie zagrożeń związanych z bezpieczeństwem żywności. Do jej głównych zadań należy między innymi ocena ryzyka związanego z żywnością, doradztwo i monitoring rynku unijnego oraz przekazywanie informacji o zagrożeniach.

Niezwykle ważnym osiągnięciem na drodze do bezpieczeństwa żywności na rynku unijnym stało się wprowadzenie zasad systemu HACCP (*Hazard Analysis and Critical Control Point*) – definiowanego jako Analiza Zagrożeń i Krytyczny Punkt Kontrolny.

System ten zapewnia właściwą identyfikację zagrożeń, ich ocenę oraz kontrolę na każdym etapie produkcji i dystrybucji żywności. Przyczynia się tym samym do wzmocnienia bezpieczeństwa żywności spożywanej przez konsumenta na rynku Unii Europejskiej.

Z drugiej strony jest narzędziem umożliwiającym sprawne zarządzanie i poprawę bezpieczeństwa żywności w przedsiębiorstwie sektora rolno-spożywczego. Na mocy rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 852/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych, wszyscy operatorzy żywności, bez względu na wielkość i profil prowadzonej działalności, od dnia 1 stycznia 2006 roku mają obowiązek posiadać wdrożony i funkcjonujący system HACCP. System HACCP spełnia wymagania Komisji Kodeksu Żywnościowego (*Codex Alimentarius Commission* – CAC). Jest on ustanowiony przez Światową Organizację Zdrowia i Organizację ds. Wyżywienia i Rolnictwa Narodów Zjednoczonych. Jego istotą było połączenia międzynarodowych standardów żywności, wytycznych i kodeksów postępowania, w celu zapewnienia uczciwego handlu. Może mieć również zastosowanie przy spełnianiu wymogów międzynarodowych norm, takich jak ISO 22000 w procesie zarządzanie bezpieczeństwem żywności.

W celu zachowania bezpieczeństwa żywności i żywienia zostały wprowadzone odpowiednie standardy i certyfikaty.

Standard PN-EN ISO 22000:2005 określa wymagania niezbędne do planowania, wdrażania, działania, utrzymania i aktualizacji systemu zarządzania mającego na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności. Umożliwia to przedsiębiorcom wykazanie swoich zdolności do identyfikacji, zapobiegania, kontroli i zwalczania wszelkich chemicznych, fizycznych lub biologicznych czynników, mogących zanieczyścić żywność, a tym samym spełnia wymagania klientów i wymagania przepisów prawnych.

Ma on zastosowanie do każdej organizacji, która stanowi część **łańcucha spożywczego** (*food chain*), niezależnie od jej wielkości i złożoności: przede wszystkim producentów pasz dla zwierząt, operatorów transportu i magazynowania, hurtowników, detalistów, usług cateringowych, usług sprzątających i dystrybucyjnych, producentów środków do czyszczenia i dezynfekcji lub materiałów używanych do pakowania i przygotowania pojemników.

Certyfikaty AENOR zgodne z protokołami **BRC i IFS** są potwierdzeniem zgodności certyfikowanych systemów. Te specyfikacje techniczne mają zastosowanie do wszystkich rodzajów produktów rolnych, a ze względu na ustanowione przez nie wymagania, ich certyfikacja pozwala dostawcy na wykazanie zgodności z tymi specyfikacjami, które są ustalone dla firm dostarczających produkty żywnościowe. Strategia Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa żywności dotyczy nie tylko konsumpcji bezpiecznej żywności, lecz obejmuje również swoim oddziaływaniem cały

łańcuch związany z jej produkcją, jak i dystrybucją. Strategia ta opiera się na trzech podstawowych elementach, do których należą:

- wymagania prawne w zakresie bezpieczeństwa żywności i pasz;
- doradztwo naukowe;
- procedury kontrolne gwarantujące respektowanie prawa unijnego.

Zapewnia ona długookresowe spojrzenie na kwestie związane z produkcją, dystrybucją oraz konsumpcją żywności na rynku europejskim, w obliczu pojawiających się zagrożeń. Stanowi również odpowiedź Unii Europejskiej na potrzeby i obawy społeczeństw państw członkowskich w zakresie spożywania żywności.

Bezpieczeństwo żywności stanowi kluczowy aspekt wpływający na decyzje odnośnie zakupu żywności na rynku Unii Europejskiej. W 2001 roku Unia Europejska zobowiązała Polskę do opracowania rządowego dokumentu „Strategia Bezpieczeństwa Żywności w Polsce”. Dokument ten przedstawia działania jakie powinny być podejmowane w kraju na rzecz bezpieczeństwa żywności, żywienia i ochrony zdrowia. W ustawie z dnia 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, **bezpieczeństwo zdrowotne żywności** definiowane jest jako ogół warunków jakie muszą być spełnione, i działań, które muszą być podjęte na wszystkich etapach produkcji i obrotu żywnością, w celu zapewnienia zdrowia i życia człowieka. Bezpieczeństwo zdrowotne żywności jest definiowane przez Światowy Kodeks Żywnościowy jako zapewnienie, że żywność nie spowoduje uszczerbku na zdrowiu konsumenta, jeśli jest przygotowana i/lub spożywana zgodnie z zamierzonym zastosowaniem. Bezpieczeństwo zdrowotne żywności jest z punktu widzenia konsumenta najważniejszą cechą jakości, stąd też prawo żywnościowe szczegółowo reguluje tę kwestię. Zagrożenia zdrowotne, które mogą wystąpić w tzw. łańcuchu produkcji żywności, mają różny charakter; mogą to być czynniki biologiczne, chemiczne lub fizyczne, mogące powodować negatywne skutki dla zdrowia. Do najpoważniejszych zalicza się zagrożenia biologiczne. Niemniej istotne są także czynniki chemiczne. Szczególnie problem jakości mikrobiologicznej żywności uznawany jest w skali światowej za bardzo istotny. Obserwuje się także przyrost liczby osób o podwyższonej podatności na zachorowania, np. chorych na AIDS.

Przyczyną wzrostu zachorowań jest także transport nietrwalej, mało przetworzonej żywności na duże odległości, co powoduje przenoszenie drobnoustrojów patogennych po całym świecie. Innymi czynnikami przyczyniającym się do zwiększenia zatruc i zakażeń pokarmowych są rodzaje spożywanych przez ludzi produktów żywnościowych, ich źródła

i preferowanie żywności o niskim stopniu utrwalenia, czyli żywności minimalnie przetworzonej.

Do powyższych przykładów można dodać jeszcze wzrost popularności odżywiania poza domem, a więc podniesienie znaczenia bezpieczeństwa żywienia zbiorowego. Stąd konieczność wytwarzania produktów bezpiecznych dla konsumenta i propagowanie w społeczeństwie roli żywności w zapewnieniu zdrowia.

BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE

Wspomniane wyżej bezpieczeństwo żywności jest tylko jedną ze składowych ogólnie pojętego bezpieczeństwa zdrowotnego. Wychodząc od ogólnych definicji pojęcia bezpieczeństwa, bezpieczeństwo zdrowotne społeczeństwa można określić jako stan gwarantujący brak zagrożeń, mogących powodować pogorszenie się lub utratę zdrowia poszczególnych obywateli. Zagrożeniem bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa są przede wszystkim choroby, w tym choroby cywilizacyjne oraz inne zagrożenia zdrowotne środowiskowe i społeczne. Zagrożenie bezpieczeństwa zdrowotnego można podzielić na bezpośrednie i pośrednie. (Ameljańczyk, 2011).

Zagrożenia bezpośrednie, to m.in.:

- choroby cywilizacyjne;
- zagrożenia klimatyczno-przyrodnicze;
- zagrożenia komunikacyjne;
- choroby społeczne (alkoholizm, narkomania, choroby psychiczne);
- epidemie, pandemie;
- złe warunki pracy;
- zły stan służby zdrowia w państwie.

Zagrożenia pośrednie to z kolei zbyt małe wydatki na, np.:

- służbę zdrowia;
- infrastrukturę komunikacyjną;
- bhp;
- przeciwdziałanie skutkom zagrożeń klimatycznych;
- profilaktykę w zakresie chorób cywilizacyjnych;
- rozwój ratownictwa medycznego.

Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka jest zjawiskiem, które w równym stopniu zależy może od systemu ekonomiczno-społecznego państwa, jak i od poziomu rozwoju technologicznego. Zdrowie, a tym samym jego bezpieczeństwo, nie jest wartością stałą, wymaga ciągłej kontroli, nadzoru

i współdziałania specjalistów z różnych dziedzin nauki, m.in. lekarzy, dietetyków, technologów żywienia, specjalistów od ochrony środowiska i prawników. Priorytetowym elementem polityki zdrowotnej państwa powinno być bezpieczeństwo w tym sektorze, a do niego należy podwyższenie jakości usług medycznych. Zdrowie jest podstawową wartością w życiu ludzi, a prawo do zdrowia należy do katalogu podstawowych praw człowieka. Realizacja tego prawa w stopniu gwarantującym bezpieczeństwo zdrowotne obywateli musi być wspierana skuteczną polityką państwa. Bezpieczeństwo zdrowotne stało się strategicznym priorytetem UE, co wynika z nasilania się m.in. takich czynników determinujących zdrowie, jak:

- zmiany demograficzne, w tym starzenie się społeczeństw, co wpływa na zmianę struktury chorób, znacząco podnosi koszty i zagraża równowadze unijnych systemów zdrowotnych;
- zmiany warunków środowiskowych, w tym związanych z klimatem, poszerzającą się sferą nierówności społecznych i przemieszczaniem się całych grup ludności, co sprzyja występowaniu katastrof naturalnych o szerokim, niekiedy globalnym zasięgu oraz zwiększa zagrożenie epidemiczne i bioterroryzmem;
- rozwój nowych technologii, które rewolucjonizują sposób, w jaki promuje się zdrowie, zapobiega zagrożeniom zdrowotnym i leczy choroby.

W obliczu tych wyzwań Komisja Wspólnoty Europejskiej przyjęła na lata 2008–2013 trzy cele strategiczne:

- propagowanie zdrowia w starzejącej się Europie;
- ochrona obywateli przed zagrożeniami dla zdrowia;
- monitorowanie funkcjonowania systemów zdrowotnych i nowych technologii.

Istotą strategii UE z punktu widzenia bezpieczeństwa zdrowotnego jest równość obywateli w dostępie do opieki zdrowotnej, tak aby każdy, bez względu na wiek, płeć, miejsce zamieszkania i zamożność, w razie poczucia zagrożenia zdrowotnego mógł skorzystać z odpowiedniej opieki zdrowotnej. W Polsce od 2000 roku nasila się dysfunkcja systemu publicznej ochrony zdrowia, czego wyrazem są zakłócenia w funkcjonowaniu opieki zdrowotnej. Do tej dysfunkcji systemu przyczyniła się także migracja lekarzy i pielęgniarek, spowodowana brakiem satysfakcji finansowej pracowników ochrony zdrowia. Taki stan służby zdrowia przyczynia się do zmniejszenia poczucia bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli. W kontekście tych wyzwań należy zauważyć, że wydatki na

ochronę zdrowia w Polsce należą do jednych z najniższych w krajach Unii Europejskiej. Z tej przyczyny najważniejszą sprawą do rozwiązania większości problemów związanych z funkcjonowaniem systemu ochrony zdrowia i zapewnienia bezpieczeństwa pacjentów jest zapewnienie odpowiedniego finansowania systemu opieki zdrowotnej. Pomimo szybkiego rozwoju lecznictwa prywatnego, przy jednoczesnym ubożeniu społeczeństwa, istotna część funkcji systemu opieki zdrowotnej powinna pozostać dobrem publicznym, za które odpowiedzialność ponosi państwo.

W celu zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego ludności w naszym kraju niezbędne jest podjęcie kompleksowych działań, takich jak:

- zwiększenie możliwości dostępu pacjentów do świadczeń zdrowotnych;
- zniesienie limitów w dostępności do świadczeń;
- podniesienie jakości świadczeń medycznych;
- rzeczywistą wycenę świadczeń zdrowotnych;
- zwiększenie limitów przyjęć na studia medyczne;
- zwrócenie uwagi na promocję zdrowia, oświatę zdrowotną oraz profilaktykę zagrożeń i chorób.

Z powyższych rozważań wynika, że duży wpływ na bezpieczeństwo zdrowotne oraz bezpieczeństwo żywności i żywienia ma środowisko naturalne człowieka. Poznanie zagrożeń środowiska naturalnego i sposobów zapobiegania im, jest istotnym elementem bezpieczeństwa ekologicznego.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE

Bezpieczeństwo ekologiczne jest to taki stan stosunków społecznych, w tym treści, form i sposobów działań, który ogranicza i eliminuje zagrożenia środowiska naturalnego, zapewniając wszechstronny i bezpieczny rozwój całej ludzkości.

Profesor Jerzy Haber (1930–2010), wybitny polski uczyony, specjalista z dziedziny fizykochemii ciała stałego, katalizy i zjawisk powierzchniowych określił bezpieczeństwo ekologiczne jako: *„trwały i ciągły proces zmierzający do osiągnięcia pożądanego stanu ekologicznego, zabezpieczający spokojną i zdrową egzystencję wszystkich elementów ekosystemu, przy użyciu różnych środków zgodnych z zasadami współżycia wewnętrznego państwa i społeczności międzynarodowych”*.

Bezpieczeństwo ekologiczne może być zachowane w przypadku stosowania ustalonych zasad:

- utrzymywanie już istniejącego stanu środowiska;
- przywracanie do normy zakłóconego stanu środowiska przyrodniczego;
- podejmowanie działań w celu jego poprawy.

Zagrożenie bezpieczeństwa ekologicznego traktuje się jako sytuację, w której zachodzi możliwość zaistnienia obrażeń człowieka oraz powstania szkód materialnych w środowisku lub ich kombinacji spowodowanych przez czynniki materialne lub ich zespoły: obciążenia, zaburzenia, zniszczenia, zanieczyszczenia i skażenia. **Zagrożenie ekologiczne** może być wywołane poprzez działalność człowieka i czynniki naturalne.

Do zagrożeń naturalnych zalicza się skutki klęsk i katastrof żywiołowych:

- długotrwałe susze;
- niskie temperatury, mrozy;
- powodzie;
- nadmierne opady;
- pożary;
- huragany, trąby powietrzne;
- trzęsienia ziemi;
- wybuchy wulkanów;
- lawiny;
- nadmierny rozwój pasożytów i szkodników.

Zagrożenia wywołane działalnością człowieka (cywilizacyjne) definiowane są jako *rodzaj zagrożeń, w wyniku których może nastąpić niebezpieczeństwo dla istot żywych, na skutek zmiany środowiska naturalnego.*

Do zdarzeń tego typu można zaliczyć:

- niekontrolowaną eksploatację zasobów naturalnych (wyrąb lasów, nadmierne odłowy zwierząt, rabunkowe wydobywanie kopalin);
- masowe zanieczyszczanie wody, powietrza, gleby;
- brak gospodarki odpadami komunalnymi, przemysłowymi i nuklearnymi;
- stosowanie niebezpiecznych technologii przemysłowych prowadzących do likwidacji powłoki ozonowej, ocieplania klimatu, wzrostu emisji promieniowania ultrafioletowego;
- katastrofy naturalne i przemysłowe;
- naruszenie stosunków wodnych w środowisku (odwracanie biegu rzek, brak racjonalnej gospodarki leśnej) prowadzące do erozji gleb, osuwisk i pustyńnienia terenów;
- chaotyczną urbanizację;

- próby nuklearne i nowych typów broni (np. geofizyczna, meteorologiczna).

Skala tych procesów i ich światowy zasięg stworzyły zagrożenia dla biosfery i całej planety, prowadząc do degradacji lub dewastacji środowiska, albo do skrajnego wypadku – to jest do klęski ekologicznej. **Katastrofa ekologiczna (klęski ekologiczna)** jest to stan nieuchronnych jakościowych oraz ilościowych przekształceń w biocenozach (zmienia się charakter przepływu materii, energii i informacji), w których nie może istnieć ekosystem.

We współczesnych czasach najgroźniejsze są **zagrożenia cywilizacyjne** (nadzwyczajne zagrożenia środowisk) ze względu na rodzaj i właściwości substancji uwalnianych do otoczenia oraz na liczbę obiektów stałych (elektrownie, zakłady przemysłowe itp.), czy ruchomych (środki transportu kolejowego, drogowego bądź wodnego), wykorzystywanych przez cywilizację techniczną.

Źródła zagrożeń ekologicznych, to:

- skażenia promieniotwórcze (radiologiczne) i chemiczne;
- pożary przestrzenne otoczenia;
- masowe choroby ludzi i zwierząt, jako wynik obniżenia wrodzonej na nie
- odporności, spowodowane oddziaływaniem różnych czynników;
- katastrofalne zatopienia;
- katastrofy komunikacyjne i budowlane;
- sytuacje awaryjne, m.in:
- awarie w procesach produkcji, wykorzystywania, składowania i transportu materiałów niebezpiecznych,
- awarie jądrowe lub nadzwyczajne sytuacje związane z zagrożeniem radiologicznym,
- awarie na terenach obiektów wojskowych,
- awarie, wypadki lub katastrofy w transporcie drogowym z udziałem substancji niebezpiecznych,
- awarie wskutek działalności w środowisku morskim, w tym wskutek badań i eksploatacji dna morskiego,
- zniszczenie zapór wodnych i spowodowane przez to awarie,
- modyfikacja środowiska wskutek działań zbrojnych,
- celowe wprowadzanie substancji szkodliwych do środowiska w wyniku działań przestępczych.

Zapewnieniem podstawowych warunków ochrony przed potencjalnymi i realnymi niebezpieczeństwami związanymi z występowaniem klęsk

żywiolowych, zdarzeń powodowanych siłami natury i działalnością człowieka zajmuje się państwo, tworząc **system bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego)**.

Zadaniami systemu bezpieczeństwa ekologicznego Polski, są:

- monitoring skażeń powietrza, wód i gleby oraz prowadzenie doraźnych badań kontrolnych i pomiarowych;
- informowanie ośrodków decyzyjnych i ludności o skażeniach, a także alarmowanie w razie szczególnego zagrożenia;
- likwidacja skutków zagrożeń w ramach czynności ratowniczych;
- prowadzenie szeroko pojętej działalności profilaktycznej i edukacyjnej z zakresu zagrożeń kraju (regionu, środowiska) przed niebezpiecznymi substancjami;
- realizacja przedsięwzięć (inwestycji) przywracających środowisko do stanu naturalnego.

System bezpieczeństwa ekologicznego Polski jest zintegrowany z procesem budowy bezpieczeństwa ekologicznego w Europie i na świecie (Sitek M., 2013). Kształtowanie globalnego bezpieczeństwa ekologicznego wymaga kompleksowych działań nie tylko państw, lecz także podmiotów transnarodowych, których działalność wykracza poza granice państwowe. Ruchy i organizacje społeczne, czy partie polityczne, mają szerokie możliwości bezpośredniej pozapaństwowej współpracy ekologicznej oraz mogą wywierać wpływ na decyzje rządowe. (zob. Kaniewska M., Klimski M., 2014)

NOWE ZJAWISKA W SFERZE KONSUMPCJI, ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA

Obok degradacji środowiska naturalnego, wraz z dynamicznym rozwojem gospodarczym i wzrostem konsumpcji, pojawiło się wiele innych negatywnych zjawisk, takich jak wyczerpywanie zasobów i dóbr naturalnych, czy uciążliwości cywilizacyjne wielkich metropolii. W związku z tym powstało wiele organizacji i ruchów społecznych mających na celu ochronę środowiska naturalnego i eliminowanie zagrożeń cywilizacyjnych. Wszczęto akcje propagujące ograniczenie konsumpcji takich dóbr do produkcji, których potrzebne są rzadkie, nieodnawialne zasoby naturalne oraz ograniczenie konsumpcji dóbr powodujących powstawanie groźnych odpadów pokonsumpcyjnych. Zasugerowano również oszczędne, racjonalne wykorzystanie dóbr konsumpcyjnych. Podjęto działania w celu modyfikowania konsumpcji tak, aby jej skutki były jak najmniej szkodliwe dla człowieka i otoczenia.

Najczęstsze problemy z konsumpcją to:

- **niedostatek dóbr konsumpcyjnych** (skutek: ubóstwo, bieda, choroby, niezadowolenie z życia);
- **nadmierna konsumpcja** (zagrożenia zdrowia i życia, marnotrawstwo);
- **skutki uboczne konsumpcji** (zanieczyszczenie środowiska, wyczerpywanie zasobów);
- **naruszanie norm przez konsumentów** (niezgodne z prawem sposoby nabywania, konsumowania);
- **naruszanie norm przez sprzedawców i producentów** (niezgodne z prawem produkowania, dystrybuowania i handlowania, nieprzestrzeganie zasad certyfikatów i standardów).

Kolejnym nowym zjawiskiem w sferze konsumpcji jest **serwicyzacja** konsumpcji, czyli nadmierny wzrost znaczenia sektora usług we współczesnej gospodarce. Przyczyny serwicyzacji, to:

- wzrost konsumpcji produktów materialnych, których użytkowanie pociąga za sobą korzystanie z usług (obserwowane jest zjawisko zastępowania pewnych dóbr materialnych pewnymi usługami np. konsumpcja w restauracjach zamiast wyżywienia domowego) ;
- postęp cywilizacyjny (rozszerzenie usług technicznych, edukacyjnych, opiekuńczych, turystycznych).

Nowe trendy w sferze konsumpcji to domocentryzacja i prywatyzacja konsumpcji. Przez **domocentryzację** konsumpcji należy rozumieć przenoszenie się konsumpcji spoza domu, czyli z instytucji publicznych, do domu. Dom (mieszkanie) staje się w tej sytuacji nie tylko, jak dotychczas, miejscem życia rodzinnego, towarzyskiego, miejscem odpoczynku, ale również miejscem zaspokajania potrzeb, które wcześniej byty zaspokajane poza jego ścianami, np. potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, ochrony zdrowia, rekreacji fizycznej. **Prywatyzację** konsumpcji interpretujemy dwojako: można ją rozumieć jako proces komercjalizacji, czyli zamiany konsumpcji publicznej w konsumpcję prywatną; a także może to być tzw. proces indywidualizacji konsumpcji, czyli uciekanie od zbiorowych form zaspokojenia potrzeb na rzecz indywidualnej konsumpcji. Obu tym zjawiskom, tj. domocentryzacji oraz prywatyzacji konsumpcji, sprzyjają w szczególności:

- postępująca ucieczka w prywatność oraz indywidualizacja stylów życia społecznego (każdy jest panem swojego losu, brak bezpieczeństwa publicznego, socjalnego, rywalizacja między ludźmi w pracy);
- wzrost wyposażenia gospodarstw domowych w środki transportu oraz nowoczesne nośniki informacji i przekazu kulturowego;

- zmiany w organizacji pracy, w wykonywaniu pracy (przenoszenie pracy z biura do domu).

W związku z globalizacją gospodarki i rozwojem masowej produkcji dóbr, umasowieniem kultury oraz komercjalizacją obserwuje się nowe zjawisko w sferze konsumpcyjnej – **homogenizację kultury**, czyli proces ujednolicania kultury na obszarze danego społeczeństwa w wyniku mieszania się różnych kultur. Jej cechą charakterystyczną jest upodobnianie się do siebie elementów kulturowych. Podlegają jej wzorce osobowe, zwyczaje, obyczaje, świadomość, moda, zachowania i wartości. Masowa konsumpcja w wysoko rozwiniętych krajach doprowadziła w wielu wypadkach do **nadkonsumpcji**, czyli konsumpcji nadmiernej, nieuzasadnionej względami biologicznymi, ani społeczno-kulturowymi. Do tej szybko rosnącej konsumpcji została stworzona ideologia pod nazwą **konsumpcjonizmu**, której twórcą był Samuel Strauss (1870–1953), amerykański dziennikarz. Konsumpcjonizm polega na nadmiernym zaangażowaniu w produkcję i konsumpcję dóbr, któremu podporządkowuje się wszystkie inne wartości. Niektórzy naukowcy postrzegają konsumpcjonizm jako zjawisko pozytywne, integrujące ludzi i stanowiące przeciwagę dla fundamentalizmu religijnego. Jednak w większości jest krytyczne podejście do tego zjawiska jako do choroby cywilizacyjnej, powodującej pracoholizm, zakupoholizm, zadłużenia bankowe, nadmiar odpadów pokonsumpcyjnych, pogorszenie relacji rodzinnych i stosunków z otoczeniem, uczucie ciągłego niezadowolenia, znużenia, napięcia nerwowego, pośpiechu. Stany takie prowadzą do chorób serca, nerwic, depresji, otyłości, alergii, a co za tym idzie do pogorszenia kondycji zdrowotnej społeczeństwa. Obserwuje się także zjawisko przeciwne, czyli **dekonsumpcję**, polegającą na świadomym ograniczaniu konsumpcji do rozmiarów racjonalnych, wynikających z indywidualnych, fizycznych i psychicznych cech konsumenta. Wyrazem narastania nastrojów dekonsumpcyjnych są różne ruchy społeczne, szczególnie w Niemczech, jak „Dobrowolna prostota”, czy „Powoli”. Członkowie zrzeszeni w pierwszym ruchu, głoszą hasła powrotu do umiarkowanej, powściągliwej konsumpcji, zgodnej z prawami natury i zdrowiem człowieka. Agitują na rzecz racjonalnych zachowań rynkowych i konsumpcyjnych, organizuje różnego rodzaju akcje antykonsumpcyjne, np. Dzień bez samochodu, Tydzień bez telewizji, Dzień bez zakupów. Ruch „Powoli” zachęca do zmiany tempa życia i zmniejszenia konsumpcji. Zachęca do tworzenia restauracji „powolnego żywienia” (*slowfood*), opozycyjne do restauracji „szybkiego żywienia” (*fastfood*). Propaguje idee „powolnej pracy” (*slow work*), czyli pracy solidnej, zgodnej ze staroniemieckim

porzekadłem „*langsam aber sicher*” (powoli, ale dobrze), a nie pospiesznej i prowadzącej do wyczerpania człowieka. Powstają także tzw. powolne miasta (*slow city*), w których intensywnie rozbudowuje się infrastrukturę powolnego ruchu, czyli ścieżki spacerowe, trasy rowerowe i wzdłuż nich lokalizuje placówki handlowe. Idee „powolnego ruchu” zaczynają także docierać do międzyludzkiej komunikacji elektronicznej (tzw. *slow e-mail*). Polegają one na zmniejszeniu częstotliwości korzystania z poczty elektronicznej, bezprzewodowych telefonów, a tym samym zapobiegają uzależnieniu się od nich. Pozytywnym przejawem dekonsumpcji mogłyby być: spadek spożycia tłuszczów, mięsa, wyrobów cukierniczych, używek, ograniczenie korzystania z samochodów (na rzecz np. rowerów, czy komunikacji publicznej), zmniejszenie oglądalności telewizji, nadmiernych zakupów odzieży, rezygnacja z wielkich mieszkań na rzecz mniejszych, ale bardziej funkcjonalnych itp. Narastające w ostatnich latach rozczarowanie, a nawet negatywne doświadczenia posiadania nadmiaru dóbr sprawiają, że coraz więcej ludzi przewartościowuje swoje poglądy, w wyniku czego konsumpcja schodzi do roli instrumentu, jednego z ważnych warunków dobrego życia, ale nie jego istoty, czy samoistnego celu. Bezpieczeństwo produktów konsumpcyjnych jest ściśle związane z racjonalizacją konsumpcji, czyli zaspokajaniem naturalnych potrzeb człowieka. W praktyce znaczy to zachowanie przede wszystkim fizjologicznych norm zapotrzebowania na poszczególne składniki żywieniowe oraz określony wzorzec trybu życia, wynikający z rodzaju aktywności zawodowej, pełnionych ról społecznych, wieku, płci, środowiska itp. W związku z dynamicznym rozwojem techniki i elektroniki, upowszechnieniem kart płatniczych, chronicznym brakiem czasu, pojawiło się nowe zjawisko społeczne: **wirtualizacja konsumpcji** – zaspokojenia potrzeb za pośrednictwem elektronicznym środków przekazu (Internet, TV). Przejawem tego zjawiska jest domocentryzm (*cocooning*), czyli przeniesienie zaspokojenia wielu potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, medycznych z instytucji publicznych do domu. W Polsce jest to zjawisko marginalne w skali całej gospodarki. Przyczyną tego są stosunkowo wysokie ceny dostępu do sieci, droga i powolna dostawa towarów, mała możliwość wykorzystania kart płatniczych i brak zaufania do tej formy płatności elektronicznej. Wobec negatywnych zjawisk występujących w sferze konsumpcji, powodujących zagrożenie bezpieczeństwa, należy dążyć do osiągnięcia zrównoważonego poziomu konsumpcji. Taki stan zostanie osiągnięty, jeżeli konsumpcja dóbr materialnych i usług w wystarczającym stopniu zaspokoi podstawowe potrzeby społeczne. Jednocześnie zostanie osiągnięta wyższa jakość życia przy

minimalnym zużyciu zasobów naturalnych, materiałów szkodliwych dla środowiska powstających na wszystkich etapach produkcji. Preferowanie zrównoważonego poziomu konsumpcji jest istotne ze względów ekologicznych. Jeżeli założymy, że wszystkie kraje świata osiągną poziom konsumpcji i wzorce gospodarowania powszechne dla świata rozwiniętego przemysłowo, to można oszacować, że wymagałoby to istnienia zasobów naturalnych wielokrotnie większych niż te, które faktycznie są dostępne na Ziemi. Celem równoważenia konsumpcji jest ochrona i zwiększenie zakresu możliwości konsumpcyjnych dostępnych dla przyszłych pokoleń.

ZAKOŃCZENIE

Bezpieczeństwa produktów konsumpcyjnych zagwarantowane jest odpowiednimi aktami prawnymi wydawanymi przez państwo i rozporządzeniami branżowymi poszczególnych resortów. Ponadto ustalane są międzynarodowe normy i standardy produktów konsumpcyjnych przez organizacje do tego powołane. Bezpieczeństwo produktów konsumpcyjnych w państwach będących członkami Unii Europejskiej zostało zagwarantowane dyrektywą 2001/95/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 3 grudnia 2001 r. w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów.

Zgodnie z tą dyrektywą: „produkty konsumpcyjne muszą być bezpieczne, a organy nadzoru rynku państw członkowskich muszą podejmować działania przeciwko produktom niebezpiecznym oraz wymieniać informacje w tym zakresie za pośrednictwem wspólnotowego systemu szybkiego informowania”.

Dyrektywa wprowadza ogólne wymogi wspólnotowe, dotyczące bezpieczeństwa każdego produktu, jaki jest wprowadzany na rynek lub dostarczany albo udostępniany konsumentom. Przepisy odnoszą się do wszystkich produktów bez względu na techniki sprzedaży, łącznie ze sprzedażą na odległość i z zastosowaniem rozwiązań elektronicznych.

W dniu 15 kwietnia 2014 r., w Parlamencie Europejskim w Strasburgu, toczyła się dyskusja na temat potrzeby wprowadzenia istotnych zmian dotyczących bezpieczeństwa produktów konsumpcyjnych. Zaproponowano uchynienie wspomnianej wyżej dyrektywy i zastąpienie jej rozporządzeniem ustanawiającym jasne i szczegółowe przepisy zgodne z nowym prawem unijnym, obowiązującym we wszystkich państwach członkowskich.

Zaproponowane 92. poprawki mają bardziej szczegółowy charakter, nie dający państwom członkowskim możliwości ich rozbieżnej

transpozycji i rozbieżnego stosowania dzięki wprowadzeniu jednolitych przepisów w zakresie ogólnego wymogu bezpieczeństwa, kryteriów oceny i obowiązków podmiotów gospodarczych.

Zalecane jest nieprzerwane usprawnianie działań podejmowanych w zakresie nadzoru rynku na szczeblu krajowym i na szczeblu Unii oraz zwiększanie ich skuteczności, aby sprostać zmieniającym się stale wyzwaniom globalnego rynku.

Skuteczny nadzór nad bezpieczeństwem produktów wymaga ustanowienia na szczeblach krajowym i wspólnotowym systemu szybkiej wymiany informacji, w sytuacjach poważnego zagrożenia, wymagających szybkiej interwencji w odniesieniu do bezpieczeństwa produktu.

Niesprawne systemy nadzoru rynku mogą zakłócać konkurencję, zagrażać bezpieczeństwu konsumentów i podważać zaufanie obywateli do rynku wewnętrznego.

Państwa członkowskie powinny zatem opracować systemowe podejścia w celu zapewnienia coraz większej skuteczności nadzoru rynku i innych działań w zakresie egzekwowania przepisów, a także zapewnić dostęp do nich opinii publicznej i zainteresowanych stron. Aby zagwarantować ochronę zdrowia i bezpieczeństwa konsumentów, rozporządzenie to powinno stosować się do wszystkich produktów używanych przez konsumentów, dostarczanych lub udostępnianych im w kontekście świadczenia usług, w tym do produktów, z którymi konsumenci bezpośrednio stykają się w trakcie świadczenia usług przez usługodawcę. Bezpieczeństwo produktów należy oceniać z uwzględnieniem ich właściwości, składu, oryginalności, materiałów, elementów składowych i prezentacji produktu i jego opakowania oraz kategorii konsumentów, którzy prawdopodobnie będą używać danych produktów. Szczególną uwagę należy zwrócić na podatność konsumentów, zwłaszcza dzieci (zob. Niedziółka I., 2014), osób w podeszłym wieku i osób niepełnosprawnych, na zagrożenia. Podstawową zasadą dotyczącą bezpieczeństwa produktów i bezpieczeństwa konsumentów jest **zasada ostrożności** wymieniona w art. 191 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Zasada ostrożności pozwala szybko reagować w obliczu możliwego zagrożenia dla zdrowia ludzi, zwierząt, roślin, ochrony środowiska, zaś w szerszym zakresie – ochrony konsumentów i produktów konsumpcyjnych.

REFERENCES

- Ameljańczyk, A. (2011). *Ochrona przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń*. Warszawa: Wydawnictwo WAT.
- Baudrillard, J. (2006). *Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Bywalec, C. (2010). *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Kaniewska M., Klimski M. (2014) *Kształtowanie świadomości ekologicznej – Perspektywa Lifelong Learning* W: Sitek M. (red.). *Journal of Modern Science*: tom 3/22/2014 (s. 473–489), Wydawnictwo WSGE.
- Kieźel, E.(red) (2004). *Racjonalność konsumpcji i zachowań konsumentów*. Warszawa: Wydawnictwo PWE.
- Korzeniowski. L.F. (2010). *Menedżment. Podstawy zarządzania*. Kraków: Wydawnictwo EAS.
- Niedziółka, I. (2012) *Bezpieczeństwo konsumentów europejskich w świetle działania Europejskich Centrów Konsumentckich* W: Sitek M. (red.). *Journal of Modern Science*: tom 2/13/2012 (s. 91–104), Wydawnictwo WSGE.
- Niedziółka, I. (2014) *Dziecko jako konsument*. W: Sitek M. (red.). *Journal of Modern Science*: tom 1/20/2014 (s. 419–430), Wydawnictwo WSGE.
- Pietraś, M. (2000). *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie : studium politologiczne*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ritzer, G. (2009). *Magiczny świat konsumpcji*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
- Sabak, Z. i Królikowski, J. (2002). *Ocena zagrożeń bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo AON.
- Senyszyn, J. (1995). *Potrzeby konsumpcyjne: wstęp do ekonomicznej teorii potrzeb*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Publisher.
- Sitek, M. (2013) *Kształtowanie się zasad odpowiedzialności za ekologiczną szkodę transgraniczną w prawie międzynarodowym* W: Sitek M. (red.). *Journal of Modern Science*: tom 3/18/2013 (s. 133–152), Wydawnictwo WSGE.
- Szczepański, J. (1981). *Konsumpcja a rozwój człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Wosik, D. (2003). *Rola i miejsce akredytacji i certyfikacji w ocenie oraz doskonaleniu jakości kształcenia*. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, (1/21).